

การศึกษาการสืบสายคัมภีร์ไบลาน
จากศัพท์ต่างที่ปรากฏ:
กรณีศึกษาคัมภีร์ที่หมินกาย
ฉบับไบลานอักษรขอม

**Tracing Back Manuscript Lineages
Through Their Variant Readings:
A Case Study from Khom Script
Manuscripts of the *Dīghanikāya***

บรรเจิด ชาวลิตเรื่องฤทธิ์

Bunchird CHAOWARITHREONGLITH

ศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

DCI Tipitaka Research Center, DCI, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 17 พ.ค. 2564

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 18 ธ.ค. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 18 พ.ค. 2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 31 ม.ค. 2565

การศึกษาการสืบสายคัมภีร์ใบลาน จากศัพท์ต่างที่ปรากฏ: กรณีศึกษา คัมภีร์ที่มณิกายฉบับใบลานอักษรขอม

บรรเจิด ขวลิตเรืองฤทธิ์

บทคัดย่อ

โครงการพระไตรปิฎกวิชาการได้ทำงานสำรวจและรวบรวมต้นฉบับใบลานคัมภีร์ที่มณิกายจากคัมภีร์ใบลาน 5 สายจาริต ได้แก่ สายอักษรสิงหล พม่า ขอม ธรรม และมอญ รวมทั้งสิ้นมากกว่า 100 ฉบับ แล้วคัดเลือกต้นฉบับใบลานเก่าแก่และเหมาะสมที่สุดจากแต่ละสายจาริตจำนวนทั้งสิ้น 48 ฉบับ เพื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบ การศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับใบลานจำนวนมากเช่นนี้ นอกจากจะช่วยให้มองเห็นความคลาดเคลื่อนในการสืบทอดคัมภีร์ใบลานสายต่างๆ ได้อย่างชัดเจนแล้ว ยังช่วยให้สาวย้อนกลับไปหาคำอ่านดั้งเดิมได้อย่างถูกต้องแม่นยำอีกด้วย ศัพท์ต่างระหว่างต้นฉบับใบลานที่เป็นพระไตรปิฎกบาลีทั้งที่ปรากฏข้ามสายอักษรและทั้งที่ปรากฏอยู่ในสายอักษรเดียวกันเปรียบเสมือนจิ๊กซอว์เล็กๆ ที่เมื่อนำมาต่อเข้าด้วยกันแล้วจะทำให้เห็นภาพใหญ่ของการสืบทอดคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีได้

บทความนี้ได้มุ่งเน้นศึกษาจิ๊กซอว์ดังกล่าวที่พบในต้นฉบับใบลานอักษรขอมของคัมภีร์ที่มณฑลฉะเชิงเทรา จนนำไปสู่ข้อสรุปว่า ประเทศไทยสามารถรักษาสืบทอดคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีมาได้อย่างต่อเนื่อง แม้จะประสบวิกฤตปัญหาที่คัมภีร์ใบลานได้สูญหายหรือถูกทำลายไปตามธรรมชาติหรือศึกสงครามต่าง ๆ เช่น เมื่อคราวเสียกรุงครั้งที่สอง เป็นต้น อีกทั้งยังสันนิษฐานได้อีกว่าพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานอักษรขอมน่าจะมีการสืบสายต่อกันมาอย่างน้อย 2 สายย่อย คือ ต้นฉบับสายก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ และต้นฉบับสายกรุงรัตนโกสินทร์

คำสำคัญ : ที่มณฑลฉะเชิงเทรา คัมภีร์ใบลาน อักษรขอม
โครงการพระไตรปิฎกวิชาการ

Tracing Back Manuscript Lineages Through Their Variant Readings: A Case Study from Khom Script Manuscripts of the *Dīghanikāya*

Bunchird CHAOWARITREONGLITH

Abstract

The Dhammachai Tipiṭaka Project has been working on surveying and collecting more than 100 manuscripts of the *Dīghanikāya*, which include those from the five major traditions: Sinhalese, Burmese, Khom, Tham and Mon. From these manuscripts, forty-eight manuscripts were chosen for editing a new critical edition. When working with such a number of manuscripts from various traditions, variant readings we have encountered in the course of editing the text have come to provide us a clearer picture of manuscript lineage, i.e. transmission confusion, and help us track back to the original reading more accurately than ever before. The variant readings, both within any one tradition and across traditions, can be used as tiny jigsaw pieces that give us an overall picture of manuscript

transmission - in this case the transmission of the Pāli canon. The present paper focuses on studying such jigsaw pieces found in Khom manuscripts of the *Dīghanikāya*. The study leads us to the conclusion that Thailand has preserved the transmission of Pāli canon throughout its history without discontinuity in spite of crises that can cause manuscripts to be lost or destroyed such as nature and war. In addition, it seems that we have found at least two sub-lineages of Khom manuscript: pre-Rattanakosin and Rattanakosin period, with the former being closer to Sinhalese and other Southeast Asian traditions than the latter.

Keywords : *Dīghanikāya*, Palm-leaf manuscripts, Khom, Critical edition, Dhammachai Tipiṭaka Project

บทนำ

ในการจัดทำคัมภีร์ทีฆนิกาย (DN) ฉบับใหม่ โครงการพระไตรปิฎกฉบับวิชาการได้ทำงานสำรวจและอนุรักษ์คัมภีร์ทีฆนิกายฉบับโบราณเป็นจำนวนมากกว่า 100 ฉบับ และได้คัดเลือกต้นฉบับโบราณฉบับที่มีอายุเก่าแก่จำนวน 48 ฉบับจากจารีตอักษรต่างๆ 5 สายจารีต¹ ได้แก่ ต้นฉบับโบราณสายอักษรสิงหล (C) พม่า (B) ขอม (K) ธรรม (T) และมอญ (M)² การศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับโบราณจำนวนมาก

¹ วิธีการคัดเลือกคัมภีร์โบราณเพื่อเป็นต้นฉบับในการศึกษาเปรียบเทียบนั้น จะแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอนใหญ่ๆ ขั้นตอนแรก คือ คัมภีร์โบราณตามกลุ่มการสืบทอดโดยจะนำคัมภีร์โบราณทั้งหมดมาเปรียบเทียบกัน ทั้งจากบันทึกผู้จาร (colophon) อายุคัมภีร์ แหล่งที่มาของคัมภีร์ รวมถึงเนื้อความส่วนต่างๆ ในคัมภีร์ เช่น ข้อความที่มีคำอ่านที่แตกต่างกัน ชื่อพระสูตร ลักษณะการย่อข้อความที่เป็น ฯลฯ หรือ ข้อความสรุปท้ายกลุ่มพระสูตรที่เรียกว่า อุทฺทหาน เป็นต้น เมื่อแบ่งกลุ่มคัมภีร์โบราณได้แล้ว จะเข้าสู่ขั้นตอนที่สอง คือ การคัดเลือกตัวแทนต้นฉบับ ซึ่งโดยปกติแล้วจะคัดเลือกคัมภีร์โบราณที่เก่าแก่ที่สุดมาจากแต่ละกลุ่ม ทั้งนี้โดยคำนึงถึงเกณฑ์อายุคัมภีร์ แหล่งที่มาของคัมภีร์ และความสมบูรณ์ของคัมภีร์โบราณ สำหรับรายละเอียดวิธีการคัดเลือกคัมภีร์เพื่อเป็นต้นฉบับในการศึกษาเปรียบเทียบ สามารถศึกษาได้จาก Alexander Wynne, “A Preliminary Report on the Critical Edition of the Pāli Canon Being Prepared at Wat Phra Dhammakāya,” *Thai International Journal for Buddhist Studies*, 4, (2013): 141-142 และ G. A. Somaratne, “Middle Way Eclecticism: The Text-Critical Method of the Dhammachai Tipiṭaka Project,” *Journal of Buddhist Studies*, 12, (2015): 217–226.

² รายละเอียดต้นฉบับโบราณสำหรับการจัดทำคัมภีร์ทีฆนิกายมี 5 สายจารีตดังต่อไปนี้ โดยตัวเลขในวงเล็บ คือตัวเลขปีคริสต์ศักราชในการสร้างคัมภีร์

เช่นนี้ ทำให้มองเห็นร่องรอยการสืบสายพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานได้ และจากการวิเคราะห์ศัพท์ต่าง³ของต้นฉบับใบลานข้างต้น โดยสังเกต

ใบลานนั้น ๆ

คัมภีร์ใบลานอักษรพม่า สืบลักขณธรรมคัมภีร์ต้นฉบับใบลาน B¹ (1679), B² (1768), B³ (1774), B⁴ (1792) และ B⁵ (1806) มหาวรรคมีต้นฉบับใบลาน B⁶ (1773), B⁷ (1832), B⁸ (1836), B⁹ (1839) และ B¹⁰ (1882) ปาฏิการวรรคมีต้นฉบับใบลาน B¹¹ (1784), B¹² (1795), B¹³ (1832), B¹⁴ (1842) และ B¹⁵ (1883)

คัมภีร์ใบลานอักษรสิงหล มีลักษณะการสืบทอดคัมภีร์ต่างจากพระไตรปิฎกสายเอเชียอาคเนย์ กล่าวคือ คัมภีร์ที่มณฑลฉะเชิงเทราสืบทอดทั้ง 3 เล่ม ได้แก่ สืบลักขณธรรม มหาวรรค และปาฏิการวรรค จะอยู่ในคัมภีร์ใบลานมัดเดียวกัน มีต้นฉบับใบลานที่ใช้ดังนี้ C¹ (1744), C² (1783), C³ (1832), C⁴ (1855) และ C⁵ (ไม่ปรากฏปี)

คัมภีร์ใบลานอักษรขอม สืบลักขณธรรมคัมภีร์ต้นฉบับใบลาน K¹ (1777 - สมัยกรุงธนบุรี), K² (1783-1809), K³ (1824-1851), K⁴ (1851-1868), K⁵ (ไม่ปรากฏปี) และ K⁶ (พบภายหลังว่า มีนัยสำคัญต่อการวินิจฉัยคำต่างไม่มากนัก ซึ่งจะได้พิจารณาถึงออกในภายหลัง) มหาวรรคมีต้นฉบับใบลาน K⁷ (ก่อน 1767 - สมัยอยุธยา), K⁸ (1781 - สมัยกรุงธนบุรี), K⁹ กับ K¹⁰ (1824-1851) และ K¹¹ (ไม่ปรากฏปี) ปาฏิการวรรคมีต้นฉบับใบลาน K¹² (1807), K¹³ (1824-1851), K¹⁴ (1851-1868), K¹⁵ และ K¹⁶ (ไม่ปรากฏปี)

คัมภีร์ใบลานอักษรธรรม สืบลักขณธรรมคัมภีร์ต้นฉบับใบลาน T¹ (1598), T² (1822), T³ กับ T⁴ (1836) และ T⁵ (ไม่ปรากฏปี) มหาวรรคมีต้นฉบับใบลานเพียงฉบับเดียว คือ T⁶ (1836) ปาฏิการวรรคมีต้นฉบับใบลาน T⁷ (1820), T⁸ (1825), T⁹ และ T¹⁰ (1836)

คัมภีร์ใบลานอักษรมอญ สืบลักขณธรรมคัมภีร์ต้นฉบับใบลาน M¹ (ไม่ปรากฏปี) มหาวรรคมีต้นฉบับใบลาน M² (ไม่ปรากฏปี) ปาฏิการวรรคมีต้นฉบับใบลาน M³ (ไม่ปรากฏปี)

³ ศัพท์ต่าง ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “variant reading” ซึ่งบางครั้งในภาษา

ความสัมพันธ์ของศัพท์ต่างระหว่างสายการสืบทอดต้นฉบับใบลาน ซึ่งรูปแบบหลักที่พบเห็นได้บ่อย คือ ศัพท์ต่างในคัมภีร์ใบลานแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคัมภีร์ใบลานอักษรสิงหล และกลุ่มคัมภีร์ใบลานในเอเชียอาคเนย์ จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานได้สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันเป็น 2 สายใหญ่ คือ สายสิงหล และสายเอเชียอาคเนย์ ซึ่งได้แก่ สายอักษรพม่า อักษรขอม และอักษรธรรม⁴

บทความนี้มุ่งเน้นศึกษาศัพท์ต่างที่ปรากฏอยู่ในต้นฉบับใบลานอักษรขอม ซึ่งนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานอักษรขอมน่าจะได้รับการสืบทอดต่อกันมาอย่างน้อย 2 สายย่อย คือ ต้นฉบับใบลานสายก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ และต้นฉบับใบลานสายกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ต้นฉบับสายก่อนกรุงรัตนโกสินทร์จะเป็นคัมภีร์ใบลานสมัยอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี ส่วนต้นฉบับสายกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้รับการสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบันก็ได้กลายเป็นพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ (S^๑) ในปัจจุบัน

ไทยอาจแปลเป็น “คำต่าง” ก็มี คำนี้เป็นศัพท์เทคนิคที่ใช้ในวงการศึกษเปรียบเทียบคัมภีร์ที่ใช้วิธีการเปรียบเทียบต้นฉบับลายมือเขียนหลาย ๆ ชุด เช่น คัมภีร์ใบลาน เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องปกติแล้วจะพบคำอ่านที่ไม่ตรงกันระหว่างต้นฉบับเสมอ คำอ่านที่ไม่ตรงกันนี้เรียกว่า “ศัพท์ต่าง” หรือ “คำต่าง” หรือ “คำอ่านที่แตกต่างกัน”

⁴ สำหรับต้นฉบับใบลานอักษรขอมอยู่ได้แก่ M¹ (ไม่ปรากฏปี) M² (ไม่ปรากฏปี) และ M³ (ไม่ปรากฏปี) จากการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อความทำให้ทราบว่า เป็นต้นฉบับใบลานที่คัดลอกต่อมาจากคัมภีร์ใบลานอักษรขอมอีกทอดหนึ่ง ดังนั้นในบทความนี้จึงถือว่าต้นฉบับอักษรขอมทั้ง 3 ฉบับ อยู่ในคัมภีร์ใบลานสายอักษรขอม

1. ที่มาของปัญหา

เมื่อคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 กรุงศรีอยุธยาได้ถูกกองทัพพม่าทำลายลง คัมภีร์ใบลานอักษรขอมได้สูญหายหรือถูกทำลายในสงครามครั้งนั้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งรวมถึงคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลี อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษต่างๆ ด้วยเหตุนี้ von Hinüber จึงได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า พระไตรปิฎกบาลีสายอักษรขอมเดิมนั้นได้ถูกทำลายจนขาดช่วงไป ต่อมาภายหลังจึงได้อาศัยคัมภีร์ใบลานสายอักษรสิงหลและสายพม่าในการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ โดยกล่าวไว้ดังนี้ว่า

Afterwards it took nearly a century to reassemble and reestablish the Pāli canon in Thailand by the help of the Sinhalese and the Burmese traditions, ... As far as the text is concerned, it holds an intermediate position somewhere between the Sinhalese and the Burmese text traditions [A. Taylor: *Paṭisambhidāmagga* Vol. I ...].⁵

หลังจาก [เสียกรุงครั้งที่ 2] ก็ต้องใช้เวลาเกือบร้อยปีในการรวบรวมและสร้างพระไตรปิฎกบาลีขึ้นมาใหม่ในประเทศไทย โดยอาศัยความช่วยเหลือจากจารีตสิงหลและพม่า ... จากเท่าที่พิจารณาเนื้อความก็พบว่า [พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ] มีสถานะอยู่ตรงกลางระหว่างสายจารีตสิงหลและพม่า [A. Taylor: *Paṭisambhidāmagga* Vol. I ...]

⁵ Oskar von Hinüber, “Pāli Manuscripts of Canonical Texts from North Thailand - A Preliminary Report,” *Journal of the Siam Society*, 71, (1983): 75-76.

จะเห็นได้ว่า ข้อความข้างต้นเป็นการกล่าวโดยนัยว่า พระไตรปิฎกบาลีสายอักษรขอมที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันนั้น ได้ขาดช่วงไปหลังเสียกรุงครั้งที่สอง และได้รวบรวมขึ้นมาใหม่โดยได้รับอิทธิพลจากพระไตรปิฎกบาลีสายอักษรสิงหลและอักษรพม่าเป็นอย่างมาก ซึ่งหากเป็นจริงแล้ว ก็ย่อมแสดงว่าพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐที่ใช้อยู่ในปัจจุบันน่าจะมีคำอ่านจากพระไตรปิฎกบาลีสายสิงหลและพม่าเข้าปะปนอยู่บ้างพอสมควร แต่เท่าที่ผู้เขียนได้ศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับใบลานคัมภีร์ที่มณฑลพายัพ พบว่าข้อเท็จจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น อีกทั้งกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังระบุไว้ว่า แท้จริงแล้วเพียงสองปีภายหลังจากที่เสียกรุงครั้งที่ 2 พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพบพระไตรปิฎกบาลีอักษรขอมอีกชุดหนึ่งที่เมืองนครศรีธรรมราช และทรงนำกลับมายังกรุงธนบุรี อีกทั้งยังรับสั่งให้พระเถระผู้ใหญ่ไปรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับอื่นๆ จากกัมพูชาและที่อื่นๆ อีก ต่อมาพระไตรปิฎกบาลีของประเทศไทยได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2331-2332 เมื่อคราวสังคายนาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และในที่สุดก็ได้สืบทอดมาถึงปัจจุบันเป็นพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ⁶

จากผลการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อความของต้นฉบับใบลานคัมภีร์ที่มณฑลพายัพทั้ง 48 ฉบับข้างต้น พบว่า พระไตรปิฎกบาลีสายอักษรขอมมีการสืบทอดที่มีลักษณะเฉพาะของตน ไม่ได้มีศัพท์หรือเนื้อความจากพระไตรปิฎกบาลีสายสิงหลหรือพม่าเข้ามาปะปนอย่างมีนัยสำคัญแต่อย่างใด ซึ่งผลการศึกษาข้อนี้สอดคล้องตามคำกล่าวของ

⁶ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานหอพระสมุด หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ แลหอสมุดสำหรับพระนคร* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2459), 4-5.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวคือ ภายหลังจากการเสียกรุงได้ไม่นาน พระไตรปิฎกบาลีสายอักษรขอมก็ได้รับการรวบรวมและฟื้นฟูขึ้นใน ตอนต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ และคงรักษาการสืบสายพระไตรปิฎกของตนไว้ได้โดยไม่ได้ขาดตอนแต่อย่างใด

2. พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานอักษรขอม สมัยก่อนและหลังกรุงรัตนโกสินทร์

จากต้นฉบับใบลานคัมภีร์ที่มณฑลฉะเชิงเทราที่ได้นำมาศึกษาเปรียบเทียบ ในครั้งนี้ มีต้นฉบับใบลานอักษรขอมจำนวนทั้งสิ้น 16 ฉบับ และมี ต้นฉบับใบลานอักษรขอมที่สร้างขึ้นก่อนสมัยรัตนโกสินทร์จำนวน 3 ฉบับ ได้แก่ ต้นฉบับสมัยกรุงธนบุรี 2 ฉบับ คือ K¹ (พ.ศ. 2320) กับ K⁸ (พ.ศ. 2324) และต้นฉบับสมัยอยุธยา 1 ฉบับ คือ K⁷ (ก่อน พ.ศ. 2310) จากการศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับใบลานของคัมภีร์ที่มณฑลฉะเชิงเทรา ทั้ง 48 ฉบับ โดยเน้นสังเกตศัพท์ต่างในต้นฉบับ K¹, K⁷ และ K⁸ ทำให้ ตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานอักษรขอมน่าจะมีการสืบทอดต่อกันถึงปัจจุบันอย่างน้อย 2 สายย่อย คือ สายก่อนกรุงรัตนโกสินทร์และสายกรุงรัตนโกสินทร์ โดยบทความนี้จะยกตัวอย่าง การศึกษาเปรียบเทียบที่นำไปสู่ข้อสันนิษฐานข้างต้นจำนวน 5 ตัวอย่าง

3. ลักษณะเฉพาะของต้นฉบับใบลานสายอักษรขอม

กรณีตัวอย่างที่ 1 ปัญหาศัพท์ต่างระหว่างคำว่า “อนุทยา” และ “รชชุธยา”

ตัวอย่างปัญหาแรกมาจาก “เตวิชชสูตร” ซึ่งเป็นพระสูตรที่ 13 ใน คัมภีร์ทีฆนิกาย พระพุทธเจ้ายกอุปมาอุปไมยกับบุรุษที่พยายามข้าม แม่น้ำอจิรวดีโดยที่ถูกลมัดมืออยู่ด้วยโซ่/เชือก เสมือนพราหมณ์ผู้บริโภค กามคุณ 5 หลังจากตายแล้ว ย่อมไม่สามารถข้ามฝั่งไปอยู่ร่วมกับพรหมได้

อถ ปุริโส อาคจุเฉยฺย ปารตฺติโก ปารคเวสี ปารคามิ
ปารนุ ตริตุกาโมฯ โส โอริมตีเร ทพฺหาย อนุทยา/รชชุธยา
ปจฺฉาพาหิ คาพฺหพฺพนฺ พฺทฺโร ...⁷

ชายคนหนึ่งต้องการข้ามไปฝั่งโน้น แต่กลับเอาโซ่/เชือก
เหนียวมัดแขนไพล่หลังแน่นหนาอยู่ที่ฝั่งนี้ ...⁸

ในที่นี้เราพบศัพท์ต่างจากต้นฉบับใบลานแต่ละสายจาริต ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มดังนี้

- อนุทยา (B³ C B⁶ C⁶ E⁶); อทุทยา (B^{2.4.5} T³); อนุทยา (T⁵);
อทุทยา (T^{1.2}); อทยา adayā (T⁴)
- รชชุธยา (K S⁶)

ปัญหาศัพท์ต่างในตัวอย่างนี้ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นถึง

⁷ DN (E⁶) I 245; (B⁶) I 230, para. 545; (S⁶) I 305 = ที.ลี้. 9/377/305 (บาลี.มมร)

⁸ ดู ที.ลี้. 9/545/239 (ไทย.มจร)

ลักษณะเฉพาะของพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานอักษรขอมได้เป็นอย่างดีว่า ไม่ได้มีอิทธิพลจากคำอ่านของพระไตรปิฎกบาลีสายอักษรสิงหลหรืออักษรพม่าเข้ามาปะปนแต่อย่างใด

ในที่นี้จะเห็นได้ว่า หลักฐานต้นฉบับใบลานทั้งหมดอ่านว่า “อนุทฺยา (โดยไซ)” ในขณะที่ต้นฉบับใบลานอักษรขอมทุกฉบับรวมทั้งพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐอ่านว่า “รฐฺทฺยา (โดยเชือก)” ซึ่งไม่ว่าจะเป็นคำอ่านใดก็สอดคล้องเข้ากับบริบททั้งคู่ แต่เมื่อพิจารณาจากน้ำหนักของหลักฐานทั้งหมดแล้ว ศัพท์ดั้งเดิมในที่นี้น่าจะเป็นคำว่า “อนุทฺยา” มากกว่า อีกทั้งหากมองว่าทิศทางการสืบทอดเป็น อนุทฺยา > รฐฺทฺยา ก็สอดคล้องกับธรรมชาติทั่วไปในการสืบทอดคัมภีร์โบราณด้วย กล่าวว่ามีแนวโน้มที่จะนำศัพท์ที่เข้าใจง่ายกว่าหรือศัพท์ที่พบเห็นบ่อยกว่า มาแทนที่ศัพท์ที่เข้าใจยากหรือศัพท์ที่ไม่ค่อยพบเห็น

4. การสืบสายย่อยของพระไตรปิฎกบาลี ฉบับใบลานอักษรขอม

กรณีตัวอย่างที่ 2 ปัญหาศัพท์ต่างระหว่างคำว่า “ภควนฺตโคตม”, “ภวนฺตโคตม” และ “ภวนฺต อานนท”

ตัวอย่างปัญหานี้มาจากตอนท้ายของ “สุภสูตร” ซึ่งเป็นพระสูตรที่ 10 ในคัมภีร์ที่มณีกาย เมื่อสุภมาณพพังธรรมจากพระอานนท์แล้วเกิดจิตเลื่อมใส จึงปฏิญาณตนขอถึงพระรัตนตรัย

เอวเมว โภตา อานนุเทน อเนกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิต-
โตฯ เอสาหิ, โภ อานนุท, ภควนฺตํ โคตมํ / ภวนฺตํ โคตมํ /
ภวนฺตํ อานนุทํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมมฺเญ ภิกฺขุสงฺฆมฺเญ ...⁹

ท่านอานนทประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ
[เช่นนั้นแล้ว] ... ข้าพเจ้านี้ขอถึงท่านพระโคตมผู้มีพระภาค-
เจ้า/ท่านพระโคตมผู้เจริญ/ท่านพระอานนทผู้เจริญ พร้อม
ทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ...¹⁰

ในที่นี้เราพบศัพท์ต่างจากต้นฉบับใบลานแต่ละสายจาริต ซึ่ง
สามารถแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

- ภควนฺตํ โคตมํ ($B^4 C^{1.2.4.5} K^{1.5} C^o E^o$)
- ภวนฺตํ โคตมํ ($B^{1.2.3.5} C^3 T^5 B^o S^o$)
- ภวนฺตํ อานนุทํ ($K^{2.3.4} T^{1.3.4}$); ภวนฺตํ อานนุท (T^2)

จากศัพท์ต่างข้างต้น เราอาจแบ่งหลักฐานตามศัพท์ต่างได้เป็น
2 กลุ่มใหญ่ๆ ก่อน คือ กลุ่มหลักฐานส่วนใหญ่ที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้า
(ภควนฺตํ โคตมํ / ภวนฺตํ โคตมํ) ซึ่งรวมถึงต้นฉบับใบลานอักษรขอม
สมัยกรุงธนบุรีด้วย (K^1)¹¹ และกลุ่มหลักฐานที่กล่าวถึงพระอานนท (ภ-
วนฺตํ อานนุทํ) ซึ่งได้แก่ ต้นฉบับส่วนใหญ่ของใบลานอักษรขอมและ

⁹ DN (E^o) I 210; (B^o) I 204, para. 480; (S^o) I 272 = ที.ลี้. 9/337/272
(บาลี.มมร)

¹⁰ ดู ที.ลี้. 9/480/212 (ไทย.มจร)

¹¹ ต้นฉบับใบลานอักษรขอม K^5 ไม่ปรากฏปีที่สร้าง แต่จากการเปรียบเทียบเนื้อความแล้ว พบว่าต้นฉบับ K^5 น่าจะเป็นฉบับที่คัดลอกมาจากสายการสืบสายของ K^1 ซึ่งเป็นต้นฉบับสมัยกรุงธนบุรี

อักษรธรรม (K^{2.3.4} T^{1.3.4}) ประเด็นปัญหาในที่นี้ คือ เมื่อสุภพราหมณ์เกิด เลื่อมใสศรัทธาแล้วขอถึงพระรัตนตรัย สุภพราหมณ์ได้ขอถึงพระพุทธเจ้า หรือพระอานนท์เป็นสรณะกันแน่ แม้ว่าพระ-สูตรนี้จะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน และพระอานนท์เป็นผู้แสดงธรรมมา โดยตลอดพระสูตร จนกระทั่งสุภพราหมณ์เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ข้อความตอนนี้เป็นารขอถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ดังนั้นสุภพราหมณ์จึงน่าจะขอเข้าถึงพระพุทธเจ้าเป็น สรณะมากกว่าตัวพระอานนท์เสียเอง แม้พระอานนท์จะเป็นผู้แสดง ธรรมมาตั้งแต่ต้นพระสูตรก็ตาม นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเนื้อความ แวดล้อมแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักฐานใบลานกลุ่มหลังที่ กล่าวว่่า เป็นการขอถึงพระอานนท์เป็นสรณะนั้น น่าจะเกิดจาก ความคลาดเคลื่อนในการสืบทอดคัมภีร์ใบลาน

กลุ่มหลักฐานใบลานที่กล่าวว่าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

เอสาห์ โภ **อานนุท** ภ(ค)วนตุ้ โคตมฺ สรณํ คจฺจามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุ
สงฺฆญฺจ

กลุ่มหลักฐานใบลานที่กล่าวว่าขอถึงพระอานนท์เป็นสรณะ

เอสาห์ (ภนฺเต)¹² ตํ ภวนตุ้ อานนทํ สรณํ คจฺจามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุ
สงฺฆญฺจ

จะเห็นได้ว่า ต้นฉบับใบลานกลุ่มหลังน่าจะเกิดเนื้อความเดิมที่ กล่าวถึงพระอานนท์ในรูปอาลปนิวัตติ (Vocative) (อานนุท “ดูก่อน พระอานนท์”) ซึ่งเป็นการเอ่ยนามพระอานนท์ในฐานะคู่สนทนา ได้

¹² ต้นฉบับใบลานอักษรธรรม T^{1.2.3.4.5} ไม่ปรากฏคำว่า “ภนฺเต” ที่พบใน ต้นฉบับใบลานอักษรขอม K^{2.3.4}

คลาดเคลื่อนกลายมาเป็นพระอานนท์ในรูปพุดิยาวิภัตติ (Accusative) (อานนท์ “ซึ่งพระอานนท์”) ซึ่งทำหน้าที่เป็นกรรมในประโยค จนกลายเป็นการขอถึงพระอานนท์เป็นสรณะแทนพระพุทธเจ้าไป โดยจะเห็นร่องรอยความคลาดเคลื่อนในการสืบทอดที่ได้จากต้นฉบับโบราณ T² ที่ยังคงพระอานนท์อยู่ในรูปอาลปนวิภัตติอยู่ (ภควนฺตํ อานนฺท) ลักษณะความคลาดเคลื่อนของเนื้อความในคัมภีร์โบราณในทำนองนี้ มีปรากฏให้เห็นอยู่เป็นระยะ แต่การศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับคัมภีร์โบราณจำนวนมากจากทุกสายจาริตอักษรเช่นนี้ จะช่วยให้สามารถมองเห็นความคลาดเคลื่อนในการสืบทอดคัมภีร์โบราณได้อย่างชัดเจน และสามารถสวย้อนกลับไปหาศัพท์ดั้งเดิมได้อย่างถูกต้องแม่นยำ

เมื่อทราบแน่ชัดแล้วว่า สุภพราหมณ์ขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะต่อไปจะได้เข้าสู่ประเด็นปัญหาที่ 2 ในหัวข้อนี้ คือ ศัพท์ต่างระหว่างคำว่า “ภควนฺตํ โคตมํ” และ “ภวนฺตํ โคตมํ” ซึ่งโดยปกติแล้ว เมื่อจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎกบาลีมักมีรูปแบบการเรียกพระพุทธองค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ การใช้คำเดี่ยว ๆ ว่า “ภควนฺตํ (ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า)” ซึ่งเป็นคำที่ผู้ที่มิได้ศรัทธาแล้วใช้เรียกพระพุทธเจ้า หรือการใช้คำสองคำว่า “ภวนฺตํ โคตมํ (ซึ่งท่านพระโคตมผู้เจริญ)” ซึ่งเป็นคำที่ผู้ที่มิได้ศรัทธาใช้เรียกพระพุทธเจ้า

หากยึดตามหลักการข้างต้นนี้ คำอ่านว่า “ภควนฺตํ โคตมํ (ซึ่งท่านพระโคตมผู้มีพระภาคเจ้า)” ก็จะกลายเป็นคำที่ซ้ำซ้อนเกินไป อีกทั้งข้อความคู่ขนานที่เป็นการขอถึงพระรัตนตรัยในคัมภีร์ภาษาสันสกฤตก็ใช้คำว่า “ภควนฺตํ” เพียงคำเดียวเท่านั้น¹³ ดังนั้นในที่นี้คำอ่านว่า “ภวนฺตํ โคตมํ” น่าจะเป็นคำอ่านที่เหมาะสมที่สุด¹⁴

¹³ เอโซห์ ภควฺตํ ศรณํ คจฺฉามิ ธรรมญจ ภิกฺขุสํฆํ จ (CPS §16.16)

¹⁴ อย่างไรก็ตาม เรายังไม่มีข้อสรุปเด็ดขาดสำหรับปัญหาศัพท์ต่างระหว่าง

อย่างไรก็ตาม เมื่อสังเกตเฉพาะต้นฉบับใบลานอักษรขอม จะพบว่า มีคัมภีร์ใบลานแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม โดยกลุ่มแรกประกอบ ด้วยต้นฉบับ K^1 ในสมัยกรุงธนบุรี และต้นฉบับ K^5 ที่ไม่ปรากฏปี มีคำอ่านว่า “ภควนฺตฺ โคตม” ในขณะที่ต้นฉบับอักษรขอมอื่นๆ ในกลุ่มที่สอง อ่านว่า “ภควนฺตฺ อานนฺท” ซึ่งเกิดจากความคลาดเคลื่อนในการสืบทอด คัมภีร์ใบลานตามที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

กรณีตัวอย่างที่ 3 ปัญหาศัพท์ต่างระหว่างคำว่า “ปคฺชรณิ” “ปคฺชรินิ” และ “ปคฺชรติ”

ตัวอย่างปัญหานี้ปรากฏอยู่ใน “สุภสูตร” ซึ่งเป็นพระสูตรที่ 10 ในคัมภีร์ทีฆกาย ซึ่งเป็นการอุปมาอุปไมยถึงสภาวะธรรมในปฐมฌาน ร่างกายของภิกษุชุ่มชื้นเอิบอิมไปด้วยปิตติและสุขารวกกับก้อนผงดูตัวที่ ชุ่มชื้น

คำว่า ภควนฺตฺ/ภควนฺตฺ โคตม เนื่องจากเราพบว่ารูปแบบการขอถึงพระพุทธเจ้า “ภควนฺตฺ สรณํ คจฺจามิ” (ไม่มี “โคตม” เช่นเดียวกับในคัมภีร์ภาษาสันสกฤต) ปรากฏอยู่ในต้นฉบับใบลานทุกฉบับของทุกสายจาริตในสามัญญผลสูตร มหา- สีนหาสูตร และปฏฐาปาทสูตรด้วย จึงทำให้ปัญหานี้อาจมีความเป็นไปได้ อย่างน้อย 2 กรณี คือ

กรณีแรก : ภควนฺตฺ > ภควนฺตฺ โคตม > ภควนฺตฺ โคตม กล่าวคือ ศัพท์ดั้งเดิม เป็น “ภควนฺตฺ” คำเดียวเท่านั้น ต่อมาในระหว่างการสืบทอดคัมภีร์ใบลานมีคำว่า “โคตม” แทรกเข้ามาเป็น “ภควนฺตฺ โคตม” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ซ้ำซ้อนเกินไปตามที่ กล่าวไว้แล้วข้างต้น จึงมีการปรับคำเป็น “ภควนฺตฺ โคตม” ในที่สุด

กรณีที่สอง : ภควนฺตฺ | ภควนฺตฺ โคตม > ภควนฺตฺ โคตม กล่าวคือ ศัพท์ ดั้งเดิมมีการใช้ต่างกัน 2 รูปแบบตั้งแต่แรกอยู่แล้ว คือ “ภควนฺตฺ” และ “ภควนฺตฺ โคตม” แต่ต่อมาเกิดความคลาดเคลื่อนระหว่างการสืบทอดคัมภีร์ใบลานจนมี การนำรูปแบบดั้งเดิมทั้งสองมารวมกันเกิดเป็นคำอ่าน “ภควนฺตฺ โคตม” ขึ้นมา

สาสุส นหานิยปิณฺฐิ เสนหานุคตา เสนหปรเตตา สนฺต-
รพาหิรา ผุตา ลินเเหน, น จ **ปคฺขรณิ/ปคฺขริณี/ปคฺขรติฯ**¹⁵
ก่อนญัตตินั้น¹⁶ที่ย่างขึ้นไปจับก็ติดกันหมด ความชุ่มชื้น
แผ่ไปทั่วทั้งด้านในด้านนอก แต่ก็ไม่ได้กระจายออก ...¹⁷

ในที่นี้เราพบศัพท์ต่างจากต้นฉบับโบราณแต่ละสายจาริต ดังนี้

- ปคฺขรณิ ($B^e C^e [E^e]$); **ปคฺขรณิ** ($C^2 K^5$); ปคฺขรณี (C^1);
ปคฺขมทินณิ (K^1)
- ปคฺขริณิ ($B^{1.3}$); ปคฺขริณี (B^4); ปคฺขรีณี (B^5)
- **ปคฺขรติ** ($C^{3.5} K^{2.3.4} T^{1.2.3.4} S^9$); ปคฺขรติ (T^5)
- ไม่ปรากฏ ($B^2 C^4$)

หากอนุโลมปัญหาเล็กน้อยเรื่องสระ อิ/อี ที่เป็นเสียงสั้นยาว
และเรื่อง ณ/น แล้ว คำอ่านที่มีนัยสำคัญอาจแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ
(1) ปคฺขรณิ และ ปคฺขริณี ซึ่งมีรากศัพท์เป็น ป+√ฆร “กระจายออก”
ทำหน้าที่เป็นคุณศัพท์ในประโยค และ (2) ปคฺขรติ ซึ่งมีรากศัพท์เดียวกัน

¹⁵ DN [(Ee) I 74]; (Be) I 201, para. 467; (S⁹) I 260 = ที.สี. 9/325/260
(บาลี.มมร)

¹⁶ ที.สี. 9/467/203 (ไทย.มจร) แปลว่า “พอดกเย็น” ซึ่งมาจากศัพท์บาลีว่า
“ส่าย” แต่ศัพท์นี้เกิดจากความคลาดเคลื่อนในการสืบทอดคัมภีร์โบราณเนื่องจาก
ความคล้ายคลึงกันของรูปอักษร “ส่าย” กับ “สาสุส” ในชุดอักษรฝั่งเอเชียอาคเนย์
คือ พม่า มอญ ธรรม และขอม. ดูรายละเอียดได้จาก บรรเจิด ชวลิตเรืองฤทธิ์.
“การศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกบาลีฉบับโบราณเพื่อวินิจฉัยคำต่างในพระ
ไตรปิฎก: กรณีศึกษาจากสุกสูตรแห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย,” *วารสารธรรมธารา* ปีที่
5, ฉบับที่ 1 (8), (มกราคม-มิถุนายน 2562): 146-147.

¹⁷ ดู ที.สี. 9/467/203 (ไทย.มจร)

“ย้อมกระจายออก” ทำหน้าที่เป็นกริยาหลักในประโยค หลักฐานใบลานส่วนใหญ่รวมทั้งต้นฉบับใบลานอักษรขอมสมัยกรุงธนบุรี (K^{1.5}) สนับสนุนคำอ่านกลุ่มแรก ในขณะที่หลักฐานใบลานอักษรธรรมทุกฉบับและอักษรขอมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (K^{2.3.4}) รวมถึงต้นฉบับใบลานอักษรสิงหล 2 ฉบับ สนับสนุนคำอ่านในกลุ่มที่สอง แต่หากพิจารณาจากโครงสร้างของประโยคดังแสดงไว้ด้านล่างต่อไปนี้

สาสส นหานิยปิณฺธิ เสนหานุคตา เสนหปรเตตา สนฺตรพาหิรา
ผฺตา ลินเนเห, น จ ปคฺช[รฺริ]ณฺิ/ปคฺชรติ

เนื่องจาก “สาสส” ซึ่งเป็นผลจากการสนธิของ “สา อสส” โดยคำว่า “อสส” มีรากศัพท์จาก √อส และอยู่ในรูปสัตตมีวิภัติ (Optative) ได้ทำหน้าที่เป็นกริยาหลักของประโยคนี้อยู่แล้ว ทำให้คำอ่าน “ปคฺชรติ” มีน้ำหนักน้อยลง ดังนั้นศัพท์ดั้งเดิมจึงน่าจะเป็น “ปคฺชรณฺิ” มากกว่า ซึ่งเป็นคำอ่านมีต้นฉบับใบลานอักษรสิงหลและขอมรองรับ

ในที่นี้จะเห็นว่า ต้นฉบับใบลานอักษรขอมสมัยกรุงธนบุรี (K¹) มีคำอ่านว่า “ปคฺชทินณฺิ” ซึ่งน่าจะเป็นคำอ่านของสายสิงหลกับพม่าผสมกัน หรืออาจเป็นเพียงข้อผิดพลาดในการจารเท่านั้นก็ได้ อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า ต้นฉบับใบลานอักษรขอมมีการสืบทอดแยกออกเป็น 2 สายย่อย และต้นฉบับใบลานอักษรขอมสมัยกรุงธนบุรีอยู่ในกลุ่มคำอ่านที่ดั้งเดิมกว่า

กรณีตัวอย่างที่ 4 ปัญหาศัพท์ต่างระหว่างคำว่า “พรวิตู” “พรวเมตฺ” และ “พรวตฺ”

ตัวอย่างปัญหานี้ปรากฏอยู่ใน “อัมพวัฏฐสูตร” ซึ่งเป็นพระสูตรที่ 3 ในคัมภีร์ทีฆนิกาย โดยอัมพวัฏฐมาณพได้ขอให้พระพุทธเจ้าทวนคำถามที่พระองค์ทรงถามอัมพวัฏฐมาณพไปแล้วถึงสามครั้ง

ก็ เอตํ ภวํ โคตโม อาหํ ปุณ ภาวํ โคตโม พรวิตฺว/พรวเมตฺ/
พรวตฺ ติฯ¹⁸

“ท่านพระโคตมตรัสอะไร ท่านพระโคตมโปรดตรัสอีก
ครั้งเถิด”¹⁹

ในที่นี้เราพบศัพท์ต่างจากต้นฉบับไบลานแต่ละสายจาริต ดังนี้

- พรวิตฺว (B^{1.2.3.5} K¹ B^๑); พรวิตฺ (T^{1.2.3.4}); พรวิฏฺ (B⁴); พรวิตฺ (C^๑);
อพรวิตฺ (T⁵)
- พรวเมตฺ (C^{1.3.4}); พรวเมตฺ (C^{2.5} E^๑)
- พรวตฺ (K^{2.3.4} S^๑); พรวฏ (K⁵)

ปัญหานี้เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจที่สุดตัวอย่างหนึ่ง เมื่ออนุโลม
ปัญหาสระเสียงสั้นยาวซึ่งเป็นปัญหาปลีกย่อยและพิจารณาโดยภาพ
รวมแล้วจะเห็นได้ว่า มีศัพท์ต่างทั้งหมดมาจากรากศัพท์เดียวกัน คือ
√พรว “กล่าว” อีกทั้งยังมีรูปศัพท์เป็นปัญจมีวิภัติ (Imperative) ที่มีความ
หมายเหมือนกัน คือ “จงกล่าว” แต่ความแตกต่างกันของศัพท์ต่างใน

¹⁸ DN (E^๑) I 95; (B^๑) I 89, para. 272; (S^๑) I 124 = ที.ล. 9/152/124
(บาลี.มมร)

¹⁹ ดู ที.ล. 9/272/95 (ไทย.มจร)

ปัญหาข้อนี้อยู่ที่การประกอบรูปศัพท์ ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ซึ่งเมื่อถอดสนธิที่ท้ายศัพท์แล้ว จะได้รูปศัพท์ดังต่อไปนี้

“พรวีตุ” ซึ่งพบในต้นฉบับใบลานอักษรพม่าและอักษรธรรมเป็นหลัก และยังรวมถึงต้นฉบับใบลานอักษรขอมสมัยกรุงธนบุรี (K¹)

“พฐเมตุ” ซึ่งพบในต้นฉบับใบลานอักษรสิงหลเป็นหลัก

“พฐตุ” พบในต้นฉบับใบลานอักษรขอมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น

อันที่จริงแล้ว Geiger นักวิชาการชาวเยอรมันที่มีชื่อเสียงด้านการศึกษาภาษาบาลี ก็ได้รับทราบถึงปัญหานี้เช่นกัน และเขาได้แสดงความเห็นไว้ว่า รูปศัพท์ “พฐเมตุ” ที่พบในต้นฉบับใบลานอักษรสิงหลเป็นรูปศัพท์ที่น่าสงสัย²⁰ นอกจากนี้ Somaratne ยังได้พิจารณาคำว่า “พฐเมตุ” ที่พบในต้นฉบับใบลานอักษรสิงหล ประกอบกับคำว่า “พฐตุ” ที่พบในต้นฉบับใบลานอักษรขอมสมัยรัตนโกสินทร์ แล้วได้เสนอแนวคิดที่น่าสนใจในการอธิบายปัญหานี้ไว้ว่า ศัพท์ดั้งเดิมน่าจะเป็น “พฐตุ เม (จงกล่าวกับข้าพเจ้า)” แต่เกิดความคลาดเคลื่อนในการสืบทอดคัมภีร์ใบลานตั้งแต่ในยุคแรกๆ ทำให้มีการสลับตำแหน่งกันของเสียง “ตุ” และ “เม” จนกลายเป็นรูปศัพท์ “พฐเมตุ” ซึ่งเป็นคำอ่านกลุ่มที่สองที่ปรากฏอยู่ในต้นฉบับใบลานอักษรสิงหล²¹ ในขณะที่ Yamanaka (Forthcoming) ได้เสนอให้ใช้คำอ่านว่า “พฐวีตุ” ซึ่งเป็นรูปศัพท์ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อความ

²⁰ Wilhelm Geiger, *A Pāli Grammar*, trans. Batakrishna Ghosh, Revised and ed. K.R. Norman (Oxford: PTS, 2005), 141.2.

²¹ G. A. Somaratne, “Middle Way Eclecticism: The Text-Critical Method of the Dhammachai Tipiṭaka Project,” *Journal of Buddhist Studies*, 12, (2015): 230.

พระไตรปิฎกที่คัมภีร์สหพนีตีได้อ้างอิงและยกมาแสดงไว้^{22 23} อย่างไรก็ตาม ประเด็นปัญหานี้ยังเปิดกว้างสำหรับการศึกษาค้นคว้าต่อไป

สำหรับต้นฉบับใบลานอักษรขอมนั้นจะเห็นได้ว่า ต้นฉบับสมัยกรุงธนบุรี (K¹) อ่านว่า “พรวิตุ” ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับคำอ่านของต้นฉบับใบลานอักษรพม่าและอักษรธรรม ในขณะที่ต้นฉบับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อ่านว่า “พรวุต” ซึ่งเป็นคำอ่านที่ต่างจากต้นฉบับใบลานสายอักษรอื่นๆ จะเห็นได้ว่า แม้ในตัวอย่างปัญหาข้อนี้ เราก็เห็นถึงการสืบสายย่อยออกเป็น 2 สาย ของพระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานอักษรขอม

กรณีตัวอย่างที่ 5 ปัญหาศัพท์ต่างระหว่างคำว่า “เทเว” และ “เทเวหิ”

ตัวอย่างปัญหานี้ปรากฏอยู่ใน “ชนนสภสูตร” ซึ่งเป็นพระสูตรที่ 18 ในคัมภีร์ทีฆนิกาย ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ต่างประทับอยู่กับเทวดาบริวารของตนในแต่ละทิศ

จตุตทาโร จ มหาราชา จตุตฺทิสสา นิสินฺนา โหนฺติฯ ปุรตฺถิ
มาย ทิสาย ธตฺตมฺโฐ มหาราชา ปจฺจามุโข นิสินฺโน โหติ **เทเว/
เทเวหิ** ปุรุชตฺวา²⁴

²² ดู Saddanīti 422

²³ Yukio Yamanaka, *Dīghanikāya vol. 1: Sīlakkhandhavagga* (Dhammachai Tipiṭaka Series). Forthcoming.

²⁴ DN (E^o) II 207; (Bⁱ) II 168, para. 282; (Sⁱ) II 237 = ที.ม. 10/192/237

ท้าวจาดุมหาราชประทับอยู่ในทิศทั้ง 4 คือ 1. ทิศตะวันออกมีท้าวอรรธมหาราช ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า²⁵

ในที่นี้เราพบศัพท์ต่างในต้นฉบับโบราณจากแต่ละสายจาริต โดยแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

- เทเว (B^{6.9.10} C^{1.2.3.5} K⁷ B^e C^e E^e); เทว (B^{7.8} C⁴ T)
- เทเวหิ (K^{8.9.10.11} S^e)

สำหรับปัญหานี้มีศัพท์ต่างเพียง 2 รูปแบบ คือ “เทเว ปุรุขตฺวา (มีซึ่งพวกเทพอยู่เบื้องหน้า)” และ “เทเวหิ ปุรุขตฺวา (มีเบื้องหน้าอยู่ด้วยพวกเทพ)” นอกจากต้นฉบับโบราณอักษรขอม K⁷ ที่เป็นโบราณสมัยอยุธยาแล้ว ต้นฉบับโบราณอักษรขอมที่เหลือทั้งหมดมีคำอ่านว่า “เทเวหิ” ซึ่งอยู่ในรูปุตติยาวิภัติ (Instrumental) พหูพจน์ ในขณะที่ต้นฉบับโบราณของสายอักษรต่าง ๆ ที่เหลือทั้งหมดอ่านว่า “เทเว” ซึ่งอยู่ในรูปุตติยาวิภัติ (Accusative) พหูพจน์ เมื่ออ่านประกอบเข้าประโยคแล้วจะเห็นว่า ความหมายโดยนัยของคำอ่านทั้งสองนั้นตรงกัน อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า ต้นฉบับโบราณส่วนใหญ่สนับสนุนคำอ่าน “เทเว” อีกทั้งการใช้งานรูปกริยา “ปุรุขตฺวา” ก็มักจะใช้คู่กับคำนามที่อยู่ในรูปุตติยาวิภัติ เช่น ภควนฺเตว ปุรุขตฺวา เป็นต้น ดังนั้นคำอ่าน “เทเว” จึงน่าจะเป็นคำอ่านที่ดั้งเดิมกว่า “เทเวหิ” ซึ่งเมื่อพิจารณาเฉพาะต้นฉบับโบราณอักษรขอมแล้วพบว่า มีการสืบทอด

²⁵ ดู ที.ล. 10/282/212 (ไทย.มจร)

คำอ่านแยกเป็น 2 สายย่อย โดยต้นฉบับสมัยอยุธยา (K^7) มีคำอ่านที่ดีกว่าต้นฉบับใบลานอักษรขอมที่เหลือ ซึ่งอยู่ในสมัยกรุงธนบุรี (K^8) และสมัยรัตนโกสินทร์ ($K^{9,10,11}$)

จากสภาพหลักฐานข้างต้นที่ต้นฉบับใบลานอักษรขอม K^8 ซึ่งอยู่ในสมัยกรุงธนบุรีมีคำอ่านอยู่ในกลุ่มเดียวกับต้นฉบับใบลานอักษรขอมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ $K^{9,10,11}$ ได้ช่วยสร้างความเข้าใจเรื่องการแบ่งสายต้นฉบับใบลานอักษรขอมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ แม้เราจะแบ่งสายย่อยในการสืบทอดพระไตรปิฎกบาลีอักษรขอมออกเป็นต้นฉบับใบลานสายก่อนกรุงรัตนโกสินทร์และต้นฉบับใบลานสายกรุงรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่ไม่ได้หมายความว่า คำอ่านในต้นฉบับสายกรุงรัตนโกสินทร์จะเป็นคำอ่านที่เพิ่งมาเกิดขึ้นเมื่อต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แต่อย่างใด การสืบสายย่อยของพระไตรปิฎกบาลีฉบับอักษรขอมน่าจะมีมาอยู่แล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เพียงแต่ว่าต้นฉบับสายกรุงรัตนโกสินทร์ได้เลือกที่จะสืบทอดคำอ่านของสายหนึ่งสายใดสายหนึ่ง (หรือหลายสายรวมกัน) มาเท่านั้น ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากต้นฉบับใบลานอักษรขอม K^8 ในตัวอย่างปัญหานี้ ต้นฉบับใบลานนี้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2324 ก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ 1 ปี และก่อนหน้าการสังคายนาในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นเวลา 6-7 ปี แต่ก็มีคำอ่านเดียวกับต้นฉบับใบลานสายกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับอื่นๆ

5. บทสรุป

จากการศึกษาศัพท์ต่างในคัมภีร์ที่ขนิภายที่พบในต้นฉบับใบลานอักษรขอมเปรียบเทียบกับศัพท์ต่างในต้นฉบับใบลานอักษรสิงหล อักษร

พม่า อักษรขอม และอักษรธรรม พบว่า แม้ภายหลังเสียกรุงครั้งที่ 2 ไปแล้ว แต่พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานอักษรขอมในประเทศไทยก็ยังคงได้รับการรักษาสืบทอดต่อมาได้จนถึงปัจจุบัน โดยไม่ได้มีอิทธิพลจากต้นฉบับใบลานสายอักษรสิงหลและอักษรพม่าเข้ามาปะปนอย่างมีนัยสำคัญแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังพบอีกว่า พระไตรปิฎกบาลีฉบับใบลานอักษรขอมนั้นได้รับการรักษาสืบทอดต่อกันมาอย่างน้อย 2 สายย่อย คือ สายก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ (K^{1.7.8}) และสายกรุงรัตนโกสินทร์ โดยต้นฉบับสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์มีความสอดคล้องตรงกับคำอ่านจากต้นฉบับใบลานอักษรสิงหลและอักษรพม่ามากกว่าต้นฉบับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ข้อเท็จจริงนี้เป็นเครื่องพิสูจน์ว่า ต้นฉบับใบลานอักษรขอมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สามารถรักษาสืบทอดคำอ่านที่มีลักษณะเฉพาะในสายของตนไว้ได้ การทำสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ในตอนต้นของกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้ทำหน้าที่สำคัญในการทำให้ประเทศไทยสามารถรักษาสืบทอดพระไตรปิฎกบาลีมาถึงปัจจุบันได้โดยไม่ขาดช่วง ประวัติและบทบาทของการสังคายนาครั้งนี้จึงเป็นหัวข้อหนึ่งที่ควรศึกษาค้นคว้าในรายละเอียดต่อไป อย่างไรก็ตาม ยังมีความจำเป็นต้องศึกษาและแสดงข้อมูลศัพท์ต่างที่เข้าข่ายตามตัวอย่างข้างต้นเพื่อยืนยันข้อสรุปของบทความนี้ต่อไปอีกในอนาคต

อักษรย่อ

B	คัมภีร์ไบเบิลอักษรพม่า (Burmese)
B ^e	พระไตรปิฎกหรืออรรถกถาบาลีอักษรพม่าฉบับฉัฐตังคีติ (Burmese edition)
C	คัมภีร์ไบเบิลอักษรสิงหล (Sinhalese)
C ^e	พระไตรปิฎกหรืออรรถกถาบาลีอักษรสิงหลฉบับพุทธยันตี (Ceylonese edition)
CPS	Catuṣpariṣat-sūtra (Waldschmidt 1957)
DN	ทีฆนิกาย
E ^e	พระไตรปิฎกหรืออรรถกถาบาลีอักษรโรมันฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (European edition, PTS)
K	คัมภีร์ไบเบิลอักษรขอม (Khom)
S ^e	พระไตรปิฎกหรืออรรถกถาบาลีอักษรไทยฉบับสยามรัฐ (Syāmaratṭha edition)
T	คัมภีร์ไบเบิลอักษรธรรม (Tham)

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาวิทยาลัยสงครณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหา-
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬา-
ลวงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

2. หนังสือ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานหอพระสมุด หอพระมณเฑียร-
ธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ แลหอสมุดสำหรับ
พระนคร. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. 2459.

3. บทความ

บรรเจิด ชวลิตเรืองฤทธิ์. “การศึกษาเปรียบเทียบพระไตรปิฎกบาลีฉบับ
ใบลานเพื่อวินิจฉัยคำต่างในพระไตรปิฎก: กรณีศึกษาจากสุกสูตร
แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย.” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 1 (ฉบับ
รวมที่ 8), (มกราคม-มิถุนายน 2562): 118-158.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือภาษาอังกฤษ

Geiger, Wilhelm. *A Pāli Grammar*. Translated by Batakrishna Ghosh, Revised and Edited by K.R. Norman. Oxford: PTS. 2005.

Yamanaka, Yukio. *Dīghanikāya vol. 1: Sīlakkhandhavagga*. Dhammachai Tipiṭaka Series. Forthcoming.

2. บทความภาษาอังกฤษ

CHAOWARITHREONGLITH, Bunchird. “Tracing Back Manuscript Lineages Through Variant Readings: Focused on Khom Script Manuscripts of the Dīghanikāya.” *Journal of Indian and Buddhist Studies*, 151, (2020): 1155-1159.

von HINÜBER, Oskar. “Pāli Manuscripts of Canonical Texts from North Thailand - A Preliminary Report.” *Journal of the Siam Society*, 71, (1983): 75-88.

SOMARATNE, G. A.. “Middle Way Eclecticism: The Text-Critical Method of the Dhammachai Tipiṭaka Project.” *Journal of Buddhist Studies*, 12, (2015): 207–239.

WYNNE, Alexander. “A Preliminary Report on the Critical Edition of the Pāli Canon Being Prepared at Wat Phra Dhammakāya.” *Thai International Journal for Buddhist Studies*, 4, (2013): 135–170.